

Huszár Ágnes (szerk.)

A családi nyaggtatástól a munkahelyi nyelvhasználatig – Szociolingvisztikai olvasmányok magyar nyelven

(Tinta Könyvkiadó, 2006. 162 pp.)

Kegyessné dr. Szekeres Erika – Dr. Bodnár Ildikó

A családi nyaggtatástól a munkahelyi nyelvhasználatig: a kötet, amely ezt az érdekes, sokak figyelmét felkeltő címet viseli, a Pécsi Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának és a Tinta Könyvkiadónak a közös gondozásában jelent meg dr. Huszár Ágnesnek a szerkesztésében. Mindez több szempontból is fontos. Először is azért, mert a kötet, amelyet kiválóan hasznosíthatunk egyetemi, főiskolai szociolingvisztikai kurzusok tananyagaként, a Pécsi Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájában 2003 tavaszán megtartott, Huszár Ágnes vezette *Alkalmazott szociolingvisztika* kurzus szellemi termékeként született meg. Másodszor pedig azért, mert a kötetről valóban elmondható, hogy sokrétűen prezentálja a Pécsi Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájában folyó munkát: a benne közzétett tanulmányokat Huszár Ágnes szakmai vezetésével a Doktori Iskola hallgatói válogatták, sőt fordították (angolról, németről, olaszról, oroszról, hollandról stb. magyarra). A fordításban és a szakmai-nyelvi lektorálásban közreműködött a Doktori Iskola vezetője, Kassai Ilona is.

Nagy haszonnal olvashatja a kötet írásait mindenki, aki már rendelkezik alapvető szociolingvisztikai ismeretekkel, s ezeknek a birtokában újabb, speciális tudásanyagot szándékozik elsajátítani. A tanulmányok mindegyike azt a kérdést járja körül, hogy miben lehetnek segítségünkre azok a szociolingvisztikai ismeretek, amelyeknek napjainkban nyelvészeink a birtokában vannak. A bemutatott esetek köre – hogy a talán két legtávolabbi területet említsük – a hétköznapi kommunikációtól a parlamenti vitákig terjed.

A kötetben közölt tanulmányok a legkülönbébb szociolingvisztikai problémákat egymástól igen távol eső kulturális közegekben tárgyalják. Mégis, mint azt Huszár Ágnes a kötet előszavában is hangsúlyozza, az írások egyfajta szerves egésszé kovácsolódnak azáltal, hogy a különféle kérdéseket feltevő, különböző elméleti háttérrel rendelkező és megannyi empirikus módszerrel dolgozó kilenc tanulmány mindegyikének a középpontjában a beszélő szubjektum áll, akinek társadalmi szerepei egymástól körülményeiben nagyon is különböző interakciókban realizálódnak. Erre utal a kötet címe is: *a családi nyaggtatástól* (= a családi interakciótól) *a munkahelyi nyelvhasználatig* (= a munkahelyi társalgásig).

Az írások révén megismerkedhetünk a társadalomban élő szubjektum szinte teljes szerep-repertoárjának nyelvi-nyelvhasználati kérdéseivel, kezdve a gender-szerepektől, folytatva a munkahelyi és a családi szerepekkel, egészen a nagyobb társadalmi csoportokban játszott szerepeinkig, azaz a munkahelyen betöltött státuszpozíciók, ill. a különböző társadalmi szintű szerepvállalások nyelvi vonatkozásainak vizsgálatáig. E szerteágazó, de egymással dinamikus módon összefüggő szerepkészleteket a kötetben különböző nyelvek színtereiben, és egymástól teljesen különböző nyelvi helyzetek közepette ismerhetjük meg.

A kötetet szerkesztő Huszár Ágnes a kötet előszavában röviden vázolja, hogy milyen szakmai indíttatás alapján szerveződött a tanulmánykötet, és tömören bemutatja a tanulmányok legfontosabb kérdésfelvetéseit is. Ezért e könyvismertetőben nem is erre reflektálnék, csupán megemlítem, hogy a közölt tanulmányok egy sor országot fognak át, és Spanyol-, Francia- és Olaszországtól kezdve Németországon, Hollandián át egészen

Oroszországig nyújtanak bepillantást az európai szociolingvisztika egy-egy aktuális kérdéskörébe, illetve felvillantanak Európán kívül eső kutatásokat is (Izrael, USA).

Könyvismertetőmet sokkal inkább abból az aspektusból folytatnám, amely talán nem is olyan halványan és nem is csupán mellékszálként rajzolódik ki a kötetben, mint ahogyan azt a bevezetőben olvashatjuk. Ez a téma pedig a genderlingvisztika fő kérelmesfeltevésével esik egybe, s lényegében a férfi-női oppozíció nyelvi megjelenítődési formáit takarja. A kötet szerkesztője, Huszár Ágnes nemcsak a szociolingvisztika kiváló ismerője, hanem a magyar genderlingvisztika meghatározó egyénisége is. Ebből a szempontból bizonyára nem véletlen, hogy több olyan tanulmány került be a válogatásba, amelyek vagy teljes egészében, vagy részben, de a társadalmi nem (gender) nyelvi vonatkozásait tárgyalják.

Ha a kötet tanulmányait a kötetbeli helyük sorrendjében egymás után olvassuk, akkor a kötet nyitó tanulmánya – *Diana Boxer Nyaggatás: A családi konfliktus színtere* című írása – alappozícióját tekintve sem kerülheti meg a társadalmi nem kérdését, hiszen a családban betöltött szerepeket talán éppen a nem határozza meg a legerőteljesebben. A családi szerepkörök bináris oppozíciókon alapuló, nemi hierarchiát tükröző felosztása mutatkozik meg a szerepek nemek szerinti meghatározásában is (anya – apa, férj – feleség, nagypapa – nagymama, fiúgyermek – lánygyermek, fiútestvér – lánytestvér, öcsike – hugika, báty – nővér stb.).

A családban betöltött nemi vonatkozással is kiegészülő, az által is meghatározható szerepek valójában a családi és a társadalmi hatalommegosztás példái is, hiszen a beszédtevékenységet általában a hatalomhoz való hozzáférés, így a csoportban elfoglalt státus irányítja dominánsan. Boxer kutatása abból a szempontból jelentős, hogy nem sok olyan empirikus adatunk van, amely a férfi és a női kommunikáció jellegzetességeit a családon belül vizsgálja. A Boxer kutatását megelőző munkák egyrészt a nyaggatást mint beszédaktust hagyták figyelmen kívül, másrészt más elemző módszertant is alkalmaztak, amikor arra voltak kíváncsiak, hogy a házaspárok közötti beszélgetésekben a férfi vagy a feleség beszédtevékenysége dominál-e.

A kötetben közölt tanulmány egy USA-beli beszélőközösséget vizsgál. Egyik kiindulópontja, hogy a nők és a férfiak felfogása a nyaggatásról, mint beszédcselekvésről alapvetően különbözik. A tanulmány 4. 3. alpontjában (a 19-22 oldalakon) kerül konkrét kifejtésre a társadalmi nem és a nyaggatás közötti viszony. Az interjúk elemzése kiválóan bizonyítja, hogy a nyagगतó fél nem rendelkezik elég hatalommal ahhoz, hogy kéréseit teljesítsék, s tágabb keretek között ez ad választ arra, hogy miért a nők nyagगतják a férfiakat. Az adatok alapján az is megállapítható volt, hogy az esetek kétharmadában a nők nyagगतtak másokat, elsősorban a férfiakat, akár a családban, akár a család mikrokörnyezetén kívül is. A tanulmány fordítását Zöldi Kovács Katalin készítette.

L. Ripley Smith *A kommunikatív kompetencia társadalmi szerkezete* című tanulmányában – a fordítás Farkas Bede Katalin munkája – szintén említésre kerül a társadalmi nem. Mégpedig olyan összefüggésben, hogy a szociális kapcsolatok rendszerében döntő fontosságú lehet az a tényező, hogy női vagy férfi beszélővel állunk-e kapcsolatban. A vizsgálat egy-egy országba bevándorlóként érkezett személyekre vonatkozott. Az egyik férfi bevándorló kapcsolati hálózatának elemzéséből kiderült, hogy lazán integrált társadalmi támogatási hálózattal rendelkezik, s a vele kapcsolatban álló emberek közül 14 a férfi és 7 a nő. Ezzel szemben a másik mintául használt esetben női bevándorló kapcsolati hálózatról van szó. Ő összesen 33 személyből álló kapcsolati

hálóval rendelkeznek, amelyből 27 a nő és 6 a férfi. A vizsgálat módusai arra nem térnek ki, hogy a kapcsolat szorossága mely nemhez köthető jobban, hiszen a tanulmánynak nem központi célkitűzése az, hogy a kommunikatív kompetencia társadalmi szerkezetének vizsgálatát a társadalmi nem dimenziójában is értelmezze. Mégis a kutatás olyan kiegészítő adatokat tudott szolgáltatni, amelyekkel a férfi és a női kommunikáció azon szempontja érthető meg jobban, hogy a társadalmi kommunikációban a nemek végeredményben miért az azonos neműekkel ápolnak gyakoribb és intenzívebb szociális kapcsolatot, s tanácsért, segítségért is miért hozzájuk fordulnak gyakrabban.

Josiane Boutet írásának címe *A nyelv a munka világában: helyzetkép és jövőkép*. A tanulmányt magyarra Novák Judit és Kassai Ilona fordította. Ebben az írásban is felvillan a társadalmi nem és a nyelvhasználat közötti szoros összefüggés. Ennek kontextusa a következő: Párizsban kínai fiatalok körében végeztek egy vizsgálatot, amelynek kiértékelésekor kiderült, hogy több fiatal lány is azt a kijelentést tette, hogy nem mernek kínaiul beszélni az utcán, mert nyelvhasználatuk miatt gúnyolódás tárgyát képezik. A szerző interpretálásában és elemzésében azonban nemcsak a szituáció okozta kellemetlenséggel magyarázható a lányok nyelvválasztása, hanem neveltetésükkel is, mivel a családi szocializációban azt közvetítik feléjük, hogy a kínai a privát és a családi közegben zajló kommunikáció nyelve, míg az utcai beszéd/beszélgetés számukra egyértelműen nyilvános közegben zajló kommunikációs helyzetnek számít.

A fenti érintőlegesen társadalmi nemi vonatkozású olvasmányok után egy olyan cikk következik a kötetben, amelyik teljes terjedelmében a társadalmi nem nyelvi leképeződési formáival foglalkozik, ez *Iris Bogaers A társadalmi nem a felvételi beszélgetésekben* című tanulmánya. Az írást magyarra Damokos Kata fordította. A szerző abból a felfogásból indul ki, hogy a társadalmi nem (gender) dinamikus fogalom, s a mindennapi interakciók során egyrészt újraalkotjuk, másrészt megerősítjük a férfi és a női identitás nyelvi kifejeződési formáit. A tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen befolyást gyakorol a hallgató szerepét betöltő személyre az, ha a beszélő nemi identitását beszédtevékenysége során aktiválja, explicit formában kifejezi. Ennek a kontextusnak a legfontosabb kérdése az, hogy a visszacsatolás fázisában a beszélő beszédtevékenysége által hogyan váltja ki a sztereotipizálás folyamatát a hallgatóban. A vizsgálat korpuszát felvételi beszélgetések képezik, amelyekben két férfi felvételiztető beszélget férfi és női jelentkezőkkel. A vizsgálat konklúziója, hogy a férfi felvételiztetők a beszédtema és a kérdésfeltevések formai szintjén is „nőt csinálnak” a női jelentkezőkből.

A férfi jelentkezők esetében a nemi identitás megkonstruálásának folyamata egyáltalán nem játszik szerepet a felvételi beszélgetés lefolytatásában, hiszen a férfi jelentkező nemére vonatkozóan a felvételiztetők nem tesznek megjegyzéseket, s a férfi felvételiző a nemét, a nemi identitását maga sem hozza szóba. Ez az interakció-típus felveti azt a kézenfekvő lehetőséget, hogy a női pályázók a felvételi beszélgetésekben azért kerülnek hátrányos helyzetbe, mert a beszélgetés során – mintegy kényszerpályán mozogva – női identitásuk megkonstruálására fordítják a rendelkezésre álló idő nagy részét, s szakmai rátermettségük bizonyítása a háttérbe szorul. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a női pályázók nem maguk kezdeményezik a nőiség beszédtemaként való kijelölését, s nem saját megfontolásból származó kommunikatív igényük, hogy a beszélgetés során tematizálják a nemi identitásukat, s mindvégig kifelé szeretnének hátrálni abból az interakcióból, amelynek a fő témája a felvételiző női mivolta.

Úgy tűnik, hogy a felvételiztető férfi beszélgetőpartnerek a beszélgetés témáját a női felvételizőre mintegy rákényszerítik az egész beszélgetés ideje alatt. A tanulmány és annak eredményei valóban hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a női felvételizők esélyei a jövőben az által is javulhassanak, hogy kommunikatív stratégiaváltással szembeszegülnek a férfi felvételiztetők kommunikációs stílusával.

Mivel a kötetet bemutató elemzésemben a fenti kérdéskörrel foglalkozó első négy tanulmányt kívántam részletesebben elemezni, itt igen röviden, csupán egy-két gondolatot kiemelve utalok a kötet többi írására.

Az ötödik tanulmány szerzői, *Nina G. Kheimets* és *Alek D. Epstein* *Államnyelvек összeűtközése* címmel az alkalmazott szociolingvisztika, pontosabban a nyelvpolitika kérdéskörébe tartozó munkát írtak, benne az egykori Szovjetunió országaiból Izraelbe érkezett zsidók nyelvhasználatát vizsgálják. A tanulmány összefoglalásából idézzük: „...Bár az orosz bevándorlók viszonylag gyorsan megtanulják a héber nyelvet, ami megkönnyíti munkavállalási esélyeiket és társadalmi beilleszkedésüket, a volt szovjet zsidó értelmiség elutasítja az anyanyelv – héber nyelvcsereét erőteljesen szorgalmazó nyelvpolitikát, mert szerintük ez hasonlít az oroszra való áttérést erőltető szovjet nyelvpolitikához... A mai poszt-szovjet zsidó értelmiség azonosságtudatában összekapcsolódik a zsidó és az ...orosz kultúra. Az orosz zsidók számára emiatt az orosz nyelv fontosabb nyelvi csatornává vált kulturális értékeik közvetítésében, mint a héber (84).” A cikket Veresné Valentiny Klára fordításában olvashatjuk.

A hatodik tanulmány, amely *Fernande Krier* cikke, *Diskurzusszervezés a német parlament vitáiban* címmel jelent meg, a Bundestag vitáiban elhangzott felszólalásokat elemez. Foglalkozik a szövegreferencia formáival, a legfontosabb tagoló elemekkel, az argumentációs eszközökkel, valamint külön alfejezetekben egy-egy retorikai alakzattal (az ismétlés, a felsorolás, a felszólítás és a kérdés szerepével). A tanulmányban fontos szerepet kap az ún. metakommunikatív kapcsolatok elemzése. A fordítást Komjáthy Béláné készítette.

A hetedik írás *Olga P. Jermakova* tollából származik, címe: *Szemantikai folyamatok a lexikában*. A tanulmány az orosz szókinszben bekövetkezett változásokat elemzi, hiszen számos olyan szó van, amelyek a peresztrojka nyomán az utóbbi két évtizedben eltűntek, ill. jelentésükben megváltoztak. Az ún. szovjet reáliák dezaktualizálódtak (pl. *versenyez* – a részt vesz a szocialista munkaversenyben' jelentésben), dezideologizálódtak (pl. a *szovjetológus*, az *avangárd*, az *élmunkás* szavak), ill. depolitizálódtak (pl. a *konszenzus*, a *pluralizmus*, a *privatizál* szavak), más lexikai csoportok viszont éppen politizálódnak (*enyhülés*, *dialogus*, *fogoly*) (115-121). E tanulmány talán legérdekesebb fejezete (123-143) a sajtónyelv metaforáit mutatja be. Csupán néhány példát kiemelve: a *társadalom épülete*, az *agrárium mozdonya*, „*zsákutca-kikötőbe futott a piaci mozgások hajója*”. A cikk fordítása Radnóczy Éva munkája.

A nyolcadik tanulmány *Estibaliz Amorrortu* *Kétnyelvűség Baszkföldön* című írása, a fordító Durst Péter. A cikk igen érdekes, sőt napjainkban még elég szokatlan jelenséget mutat be, a kisebbségi baszk nyelv presztízsének növekedését. Ennek fontos feltétele volt a nyelv „társhivatalos nyelvvé” való nyilvánítása Spanyolországban, továbbá az oktatásban a kétnyelvű, ill. a baszk egynyelvű programok bevezetése. „Bár a nyelv helyzete érezhetően javult, a kiegyensúlyozott társadalmi kétnyelvűség eléréséhez még sokat kell tenni” – szögezi le a tanulmány.

A kilencedik, kötetet záró dolgozat *Guido Barbinától* való, címe: *Az olasz területi nyelvváltozatok és a nyelvmegőrzés problémája*. Olaszország területén meglepően sok többnyelvű lakos él. E többnyelvűséget az elemzők háromféle kategóriába sorolják: 1) olyan italo-román nyelvváltozatok vannak (szárd, okszitán, friuli, sőt többféle olasz nyelvjárás is), amelyek „nem integrálódtak a nyelvi egységesítési folyamat során”; 2) különböző időpontokban az államhatáron kívülről érkezettek (például: katalánok, németek, görögök); 3) a 20. századi határmódosítások következtében az országba került kisebbségek (németek és szlovének). Szinte mindegyik nyelvi közösséget más sajátságok jellemzik, s ma már egyértelműen látszik, hogy e nagy változatosság miatt nem is lehet egyetlen, egységes nyelvmegőrzési tervet készíteni. A kötet utolsó írásának a fordítója Ternyák Henriett volt.

A kötet a *Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* sorozat darabjaként jelent meg, s haszonnal forgathatja minden, a szociolingvisztikai problémafelvetések iránt érdeklődő olvasó. A kötetben felvetett szociolingvisztikai problémák közül a gender-szempontra csak egy színtörténet a sok között. A gender-nyelvészeti érdekességeken kívül az olvasó természetesen sok más témakörrel is találkozhat, s a tanulmányok olvasása közben, vagyis megismerkedhet a legújabb szociolingvisztikai kérdésfelvetésekkel és empirikus, alkalmazott szociolingvisztikai kutatási területekkel is. Könyvismertetőmben azért került hangsúlyozásra a gender-szempontra, mert úgy társadalmi, mint politikai szempontból fontos üzeneteket közvetít, és a szociolingvisztika legújabb és rendkívül időszerű kutatási területei közé tartozik.

A Huszár Ágnes szerkesztette kötetet, melynek alcíme *Szociolingvisztikai olvasmányok magyar nyelven*, főiskolai és egyetemi szintű szociolingvisztikai kurzusok alapvető szakirodalmaként tarthatjuk számon, s ajánlhatjuk mindazoknak, akik lépést kívánnak tartani a szociolingvisztika legfrissebb kutatásaival.